

הפרטת החינוך בישראל: איך זה קורה ומה הבעיה

עו"ד נגה דגן-בוזגלו, ה.ל.ה. – למען החינוך, מרכז אדוה; פרופ' דניאל גוטוויין, אוניברסיטת חיפה; פרופ' יוסי דהאן ועו"ד סאני כלב, המרכז האקדמי למשפט ולעסקים; דליה בלומנפלד, אתר "עבודה שחורה"; פרופ' יוסי יונה, אוניברסיטת בן גוריון; עו"ד יעל כפרי; עו"ד הרן רייכמן, הקליניקה למשפט וחינוך, אוניברסיטת חיפה; עו"ד דבי-גילד חיו ועו"ד טל חסין, האגודה לזכויות האזרח בישראל

מערכת החינוך בישראל מבוססת, עדיין, על תשתית ציבורית. מרבית שעות הלימוד הן במימון ציבורי ומרבית המורים והמורות מועסקים על ידי משרד החינוך והרשויות המקומיות. עם זאת, מזה שלושה עשורים מתקיימת מגמה מתעצמת של הפרטה המצמצמת את אחריות המדינה לחינוך, ומשקלם של "כוחות השוק" - הורים, עמותות וגופים עסקיים – בחינוך ובמימונו הולך וגדל. מסמך זה יעמוד על מגמות הפרטת החינוך בישראל, יתאר את השפעת ההפרטה על מערכת החינוך והתלמידים ויחתום בעקרונות הנדרשים ליצירת חינוך ציבורי שוויוני.

א. הביטויים העיקריים של הפרטת החינוך בישראל¹

1. **מימון פרטי משלים בבתי-הספר הציבוריים:** המימון הפרטי מתבטא, בין השאר, במיסוד ובהגדלה של תשלומי הורים בכל המערכת; בהרחבת האפשרות לקיים תכניות לימוד נוספות, מגמות ייחודיות ופיצול כיתות במימון הורים; בפתיחתן של כיתות מתוגברות וקורסי הכנה לבגרות במימון הורים ובעידוד הקמתם של בתי ספר ייחודיים הגובים שכר לימוד².

תשלומי ההורים הרשמיים (המאושרים מדי שנה ע"י ועדת החינוך של הכנסת) נעים בין כ-600 ש"ח לתלמיד לשנה בגן ועד כ-2,000 ש"ח לתלמידי תיכון. תשלומים אלה מממנים טיולים, סיורים לימודיים, מסיבות, שיעורי העשרה, הוצאת עיתון בית ספר ועוד. בחינוך הממלכתי דתי מאפשר משרד החינוך לבתי ספר לגבות עד 5,000 ש"ח נוספים לתלמיד עבור תוספת חינוך תורני. לכך יש להוסיף תשלומים שאינם מאושרים על ידי ועדת החינוך אך נגבים כדבר שבשגרה: תשלומי מגמה בסך אלפי שקלים לשנה בבתי הספר התיכוניים; עמותות הורים הפועלות ליד בתי הספר וגובות תשלומים נוספים עבור תגבור לימודי והעשרה בכיתות מדעים, מנהיגות, אמנות וכיו"ב; בתי ספר הגובים "תרומה" מההורים עבור תוספות כמו מחשבים או רכישת מזגנים. בנוסף, משרד החינוך מאפשר לבתי הספר הייחודיים והמוכרים שאינם רשמיים לגבות שכר לימוד בסכומים שמגיעים עד 2,000 ש"ח לחודש³.

¹ להרחבה בנושא ביטויי ההפרטה בחינוך בישראל ר' דהאן, 2013; יוגב, 2007; מיכאלי, 2008; מיכאלי 2013; לוי-פאור ואח' 2009; סבירסקי ודגן-בוזגלו 2009; דגן-בוזגלו, 2010; איכילוב, 2010.

² מסקר שבוצע עבור איגוד מנהלי מחלקות החינוך בשלטון המקומי בשנת 2011 ע"י ד"ר גדי ביאליק ועו"ד יעל כפרי מביה"ס לחינוך באוניברסיטת תל אביב, עולה כי בלמעלה ממחציתן של 70 הרשויות שהשתתפו בסקר יש לפחות בית ספר אחד המקיים תכנית לימודים ייחודית במימון הורים.

³ למשרד החינוך אין נתונים מלאים על היקף גביית תשלומי הורים במערכת החינוך והוא אינו מצליח לאכוף את ההגבלות שהוא מטיל על גביית התשלומים. ר' וורגן 2006; סבירסקי ודגן 2009; מבקר המדינה 2011, אמי 2012.

ההוצאה הממשלתית לחינוך נמצאת במגמת ירידה. בשנת 2009 עמדה הוצאה זו על 65% מההוצאה הלאומית, בהשוואה ליותר מ-70% במהלך רב שנות התשעים⁴. נתוני ה-OECD מצביעים על כך שחלקה של כלל ההוצאה הציבורית למימון מוסדות חינוך בישראל עמד ב-2010 על 77.6% מההוצאה הלאומית בהשוואה למוצע של 83.6% במדינות ה-OECD ו-89.3% במדינות האיחוד האירופי. ההוצאה של משקי בית בישראל על חינוך עמדה על 15.4% מההוצאה הלאומית, שיעור גבוה בהרבה מאשר במרבית מדינות אירופה. רק בארה"ב, אנגליה, אוסטרליה, צ'ילה, מקסיקו וקוריאה היה שיעור ההוצאה של משקי בית גבוה יותר מאשר בישראל⁵.

2. **פערים עצומים בתקציב החינוך לתלמיד כתוצאה מהמימון המשלים של רשויות מקומיות בנוסף למימון באמצעות כספי ההורים שתואר לעיל:** תקציב משרד החינוך לתלמיד הוא כמעט אחיד, כאשר שיעור ההעדפה המתקנת בו הוא מזערי ועומד על אחוזים בודדים; אולם רשויות מקומיות חזקות מוסיפות מתקציבן אלפי שקלים לשנה לתלמיד⁶. כתוצאה מכך התקציב לתלמיד הוא גרסיבי: תלמיד הלומד בשכונה מבוססת ברשות חזקה נהנה מתקציב חינוך גבוה פי כמה בזכות מימון הרשות, תשלומי הורים וגיוס כספים על ידי בית הספר, בעוד שתלמיד מרקע סוציו-אקונומי נמוך נאלץ להסתפק במימון משרד החינוך ולעתים בתרומות ופרויקטים מזדמנים.

3. **אימוץ מודל כלכלת השוק לצורך ניהול המערכת תוך הדגשת הייחודיות, התחרותיות והשיווקיות של בתי הספר:** כחלק מתפיסה זו נפתחו באופן חלקי אזורי הרישום וניתנה להורים אפשרות לבחור את בית הספר⁷. בפועל נוצר מצב שבו שכבה קטנה של תלמידים מצטיינים יכולה לפנות לכל מוסד ובמקביל יצרו בתי הספר תנאי קבלה שמאפשרים להם למיין את התלמידים⁸. כמו כן הונהג בהדרגה מודל ה"ניהול העצמי" לפיו כל בית ספר מתנהל כמשק כספי סגור, הרשאי לגייס משאבים באופן עצמאי ולעשות שימוש מסחרי במתקניו. הניהול העצמי מסית את עבודת המנהלים מפדגוגיה לעיסוק בניהול הכספי של בית הספר. בהקשר זה ראוי לציין כי רק לאחרונה הודיע משרד החינוך במסגרת רפורמת "ישראל עולה כיתה" כי כלל בתי הספר היסודיים יעברו לניהול עצמי.

4. **מדידה והערכה באמצעים הלקוחים מעולם התאגידים:** כשם שהצלחת תאגידים עסקיים נמדדת ברווחים שהם משיגים עבור בעלי המניות, כך נמדדים כיום בתי הספר ביכולתם להציג ציונים גבוהים. המירוץ אחר הציונים מתבטא באימוץ מדיניות הסטנדרטים השמה דגש על

⁴ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. ההוצאה הלאומית לחינוך לפי סוג הוצאה ודרג חינוך ולפי מגזר מממן.

⁵ OECD. Education at a Glance 2013. P. 207 B3.1

⁶ בן בסט ודהן, 2009; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה 2011, לוח רשויות מקומיות.

⁷ על השפעת פתיחת אזורי הרישום על אי שוויון ויצירת מנגנוני מיון ומימון פרטי ר' אלמוג-ברקת וענבי אצל איכילוב 2010.

⁸ ראה לדוגמה השלכות פתיחת אזורי הרישום בירושלים: אלמוג-ברקת וענבר 2010; דוגמא אחרת היא העיר רמת גן שבה

התיכונים (ט'-יב) מחולקים לפי רמות ציונים של תלמידים (עצ"מ 5466/13 הכל ואח' נ' עיריית רמת גן ואח'). כך גם היה

בחטיבות הביניים בדאלית אל כרמל אשר חולקו לתלמידים "טובים" ותלמידים "גרועים" עד לעתירה שהוגשה על ידי

הקליניקה למשפט ומדיניות חינוך של אונ' חיפה (עצ"מ 35206-05-13 אסי והבה נ' משרד החינוך). נמצא מתאם בין

רמת הציונים למעמד חברתי-כלכלי.

מדידת תפוקות, הטלת האחריות לתפוקות על בתי הספר במקום על משרד החינוך והעברת נקודת הכובד מן החינוך כמטרה בפני עצמה להכשרה לשוק העבודה?⁹

5. **יזמות פרטית:** הקמת בתי ספר ורשתות חינוך על ידי עמותות הורים וגופים מסחריים; התרחבות התופעה של הפעלת בתי ספר באמצעות רשתות חינוך כדוגמת אורט, עמל ואמי"ת הוותיקות; ניהול מרבית החינוך החרדי באמצעות רשתות כדוגמת מעיין החינוך התורני; עליית רשתות בבעלות עסקית מלאה כגון טומשין, עתיד ומכללת סחנין; רשת "דרכא" החדשה מיסודה של קרן רש"י, ורשתות אידיאולוגיות שקמו ביוזמת הורים ואנשי חינוך כגון תל"י, דרכי נועם, מופת ובתי-הספר הדמוקרטיים והאנתרופוסופיים. השנה נפתח לראשונה בית ספר בבעלות רשת אמריקאית: בית ספר "ידע" ברוח תאגיד הצ'ארטרים "קיפ בקרית ביאליק.

6. **מיקור חוץ ומסחור של פונקציות שבעבר מולאו ישירות על ידי משרד החינוך:** סעיף זה כולל תכנון, ניהול, ביצוע ובקרה של תכניות ופרויקטים על ידי מלכ"רים חינוכיים ועל ידי חברות מסחריות. מיקור החוץ שהחל בפעילויות נלוות כדוגמת תכניות העשרה התפשט אל פעילויות ליבה של המשרד. הופעתן של חברות ניהול פרויקטים האיצה את המסחור. כיום ישנם תחומים שלמים בבתי הספר שמשרד החינוך אינו מפעיל בכוחות עצמו: מערך בחינות הבגרות; חלק גדול מהתכניות המשלימות - העשרה, תגבור לימודי ותוכניות אגף שח"ר ובקרה פדגוגית ותקציבית על בתי-הספר ועל פרויקטים. בשנת 2013 התבצעו 48% מההוצאה הלאומית לחינוך על ידי מלכ"רים וגופים עסקיים¹⁰.

7. **פעילות תאגידיים, עמותות וקרנות בתוך בתי-הספר:** מדובר בתכניות לימוד חיצוניות, פרויקטים, תרומות ציוד ומתן חסויות לפעילות חינוכית ללא הכוונה מרכזית של משרד החינוך ובפיקוח חלקי בלבד מצדו. פעילות הגופים הפרטיים מפצה על דלדול המשאבים הציבוריים ולכן מתקבלת בברכה על ידי בתי ספר ורשויות מקומיות, במיוחד ביישובים בלתי מבוססים. אלא שבהיעדר מנגנון ניהולי להכוונה של פעילות זו ולפיקוח אפקטיבי עליה לא ניתן להבטיח חלוקת משאבים הוגנת, לפקח על התכנים ועל כוחות ההוראה ולהבטיח רציפות בפעילות¹¹.

8. **האתוס התאגידי של "גמישות ניהולית" הצמיח מסלולים שונים להעסקת מורים, ולאחרונה גם להכשרתם:** מסלולי ההעסקה היום כוללים מורים עובדי מדינה ורשויות מקומיות, המועסקים על פי הסכמים קיבוציים; מורים המועסקים בחוזים אישיים בתנאים מועדפים ומורים המועסקים באמצעות חברות עירוניות וקבלני-משנה בתנאים פחותים ועל בסיס ארעי¹². בתחום הכשרת המורים הנתיב המרכזי לשיפור רמת ההוראה הוא ביצירת מסלולי הכשרה מקוצרים לאנשי היי-טק, בעוד שכמעט ולא ננקטים צעדים לאקדמיזציה של המכללות ההוראה ולשיפור תכניות ההכשרה לכלל המורים.

⁹ יוגב, לבנה ופניגר, 2009; סבירסקי ודגן-בוזגלו 2009.

¹⁰ הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. ההוצאה לאומית לחינוך לפי מגזר מבצע. לוח 8.3, שנתון סטטיסטי לישראל 2013.

¹¹ למחקרים בנושא ר': כהן, אריק ואילה קיסר. 1993; משרד החינוך, המינהל הפדגוגי. 5.7.2006; וינהבר, בת חן, בן-נון, רינת. ואיתן שיפמן. 2009; שטיין, אסף. 2010; שיפר ורדה, ברקוביץ יצחק, בר-יהודה שחר וגרניט אלמוג-ברקת. 2010;

מבקר המדינה 2012.

¹² דוידוב 2010; וורגן 2011; שיפר ובינט 2013.

ב. השפעות ההפרטה על מערכת החינוך

ההפרטה היא המחולל של החלשת המערכת הציבורית והתוצר שלה בו-זמנית. כתוצאה ממדיניות כלכלית וחברתית ניא-ליברלית של צמצום ההשקעה הציבורית בחינוך, גדל חלקו של המגזר הפרטי – הורים, עמותות וגופים עסקיים – במימון החינוך ובהפעלתו וכתוצאה מכך גם בעיצובו. התערבות הגורמים הפרטיים מחלישה עוד יותר את יכולתה של המדינה להנהיג את החינוך, ומאפשרת את הגדלת השפעתם של הגורמים הפרטיים¹³. משרד החינוך, מצדו, אינו מצליח לתפקד כרגולטור המסדיר את פעילות הגורמים הפרטיים. כיום אין בידי המשרד נתונים אודות היקף המסלולים ובתי הספר הייחודיים במערכת, שיעור המימון הפרטי ומקורותיו, מספר המורים המועסקים באמצעות קבלני משנה והיקף התכניות החיצוניות הפועלות בבתי ספר.

ההפרטה היא חלק מתהליך ההסחרה (קומודיפיקציה) של החינוך. החלת כללי השוק ממירה את התפיסה של חינוך כזכות יסוד - המשמשת ליצירת שוויון הזדמנויות - בתפיסה של החינוך כסחורה בתשלום ושירות לצרכן, המרחיקה אותו מהישג ידם של מעמדות הביניים והמעמדות הנמוכים.

ההפרטה מפוררת את התשתית האוניברסאלית של החינוך הציבורי. ההפרטה מסכלת את יכולתו של משרד החינוך להנהיג מדיניות חינוכית השואפת לקדם את כלל התלמידים ומאיצה את ההתבדלות המעמדית, האתנית והתרבותית.

ההפרטה מחלישה את משרד החינוך ומעבירה את ניהולו לידי גורמים פרטיים. כמו הפרטת השירותים החברתיים בכלל, גם ביסודה של הפרטת החינוך ניצבת ההשקפה הגורסת כי משרדי הממשלה יתפקדו בעיקר כ"מטה מנהל", בעוד שביצוע השירותים יעשה במיקור חוץ. אלא שהגורמים הפרטיים צוברים עוצמה וחותרים תחת יכולתו של משרד החינוך לכוון את מדיניות החינוך גם כ"מטה מנהל"¹⁴.

כך, הגידול המתמשך במספר בתי-הספר של הרשתות שבעלות פרטית הוא תולדה הן של הקשיים שבהם נתקלת מערכת החינוך בפריפריה והן של חולשתם של משרד החינוך והרשויות המקומיות. למרות שרשתות אלה נהנות מתקציבים ממלכתיים - חולשת הפיקוח עליהן, חוסר השקיפות שבה הן פועלות ואי ההסדרה החוקית של התנהלותן גרמו למצב שבו פריסתן הרחבה של הרשתות לא הביאה לשיפור מהותי ברמת החינוך בפריפריה.

נוק דומה יש בפעילות המלכ"רים, התאגידים והקרנות המפעילים תכניות לימוד בבתי-ספר. גופים אלה יכולים לשווק לבתי-ספר חלשים כמעט כל פרויקט שבאמתחתם, שכן מבחינתם של בתי-ספר אלה מדובר באפשרות להשלים את המשאבים הציבוריים החסרים ולצמצם פערים מול המימון הפרטי המשלים בבתי-ספר חזקים. כתוצאה מכך גורמים פוליטיים ודתיים, כמו גם גופים עם

¹³ לוי-פאור, משל ושילה 2009.

¹⁴ לביקורות אודות התנהלות קרן סקטא-רש"י וקרן קרב וחריגתן ממטרות הפרויקטים כפי שהותוו על ידי המשרד ר' מבקר המדינה 2007, עמ' 139-164.

אינטרסים מסחריים, צוברים יכולת לעצב את החינוך, בעיקר במקומות בהם המערכת חלשה. מנגד, ביישובים מבוססים משרד החינוך מאפשר להורים לעצב את חינוך ילדיהם באמצעות מסלולים ייחודיים ובתי-ספר ייחודיים במימון פרטי בתוך המערכת הציבורית, אמצעי שנתפס כמפלט האחרון מפני בריחה של האוכלוסיות החזקות לחינוך הפרטי.

ייחודה של הפרטה בישראל: בישראל לא קיימת מערכת חינוך פרטית לגמרי בדומה לזו הקיימת בארצות הברית ובחלק גדול ממדינות אירופה: בעוד בארצות הברית כמעט ואין מימון ציבורי לבתי ספר פרטיים, בחלק ממדינות אירופה, כגון אנגליה, הולנד ובלגיה – זוכים בתי ספר פרטיים למימון ציבורי, אך מימון זה מותנה בעמידה בקריטריונים קשיחים, אשר מטרתם להבטיח שוויון הזדמנויות, לימוד תכנית ליבה והגנה על מעמד המורה.

בשונה ממדינות אלה הפרטת החינוך בישראל נעשית בדרכים הבאות: (א) בתי-הספר הייחודיים, בתי ספר של עמותות הורים ורשתות החינוך מוגדרים כ"בתי ספר מוכרים שאינם רשמיים", וזוכים לתקצוב מדינתי בשיעור מלא או חלקי (מתקציב בתי-הספר הרשמיים), כאשר הרגולציה של המדינה עליהם הינה רופפת ביותר. בנוסף, רשאים בתי הספר הייחודיים והמוכרים שאינם רשמיים לגבות שכר לימוד מהורי התלמידים ולגייס משאבים פרטיים. (ב) קיומם של "בתי ספר בתוך בתי ספר" – מיסודם של מסלולי לימוד מתוגברים במימון הורים (כיתות ומגמות) הפועלים בתוך בתי הספר הציבוריים על בסיס תשתיות ציבוריות וסבסוד מדינתי, בדומה לפעילות שירותי הבריאות הפרטיים בבתי החולים הציבוריים (שר"פ). התוצאה היא שבתוך המערכת הציבורית נוצרו למעשה שתי מערכות חינוך נבדלות: האחת לתלמידים מבתיים מבוססים המאופיינת בתוספת מימון, חדשנות פדגוגית ורמת הישגים גבוהה; והשנייה לתלמידים מבתיים מעוטי הכנסה הנשענת על תקציבים ציבוריים מתדלדלים ועל פילנתרופיה מזדמנת והמאופיינת בחלקה בהישגים נמוכים בהרבה.

המגמה הנוכחית שמנהיג משרד החינוך: לפני מספר חודשים פירסם משרד החינוך טיוטת חוזר מנכ"ל המאפשר גביית תשלומי הורים בבתי ספר ייחודיים (שכאמור הנם חלק מהמערכת הרשמית-ממלכתית) בשיעור של למעלה מ-6,000 ש"ח בשנה. אף שחוזר המנכ"ל עוד לא נכנס לתוקף, עקרונותיו כבר מחללים למערכת ומקנים לגיטימציה לגביית תשלומי הורים בשיעורים גבוהים במספר הולך וגדל של בתי ספר. משמעות המהלך היא נטישה מוחלטת של עקרון שוויון ההזדמנויות בחינוך ומיסודן של שתי מערכות חינוך - האחת לעניים במימון המדינה והשנייה לתלמידים מבתי מבוססים, על בסיס התשתית הציבורית.

ג. העקרונות הנדרשים ליצירת חינוך ציבורי שוויוני:

- הפרדה מלאה בין חינוך ציבורי, נגיש לכל, ללא תשלומי הורים, לבין בתי ספר פרטיים שאינם מתוקצבים כלל על ידי המדינה.
- קביעתם בחוק של קריטריונים לתקצוב מוסדות חינוך. תקצוב בית הספר צריך לכלול הגדרה ברורה של היקף השעות ושל מערך הפעילויות המתקיימות בו, ולהתבסס על מכסת שעות לימוד בתוספת לסל שירותים.
- יש לאסור מנגנוני מיון והנשרת תלמידים בכל מוסד חינוכי ציבורי.
- יש לעגן אפשרות לתקצוב יתר של בתי הספר החלשים ביותר מבחינת הישגים ופרופיל התלמידים, אשר יאפשר לצמצם את גודל הכיתות, להפנות אליהם כוח הוראה איכותי ולתגבר את לימוד מקצועות היסוד.
- יש לקבע מנגנון שיאפשר אינטגרציה חינוכית וחברתית, כך שהרכב התלמידים בכיתה ותכנית הלימודים בה ישקפו את ניסיון חייהם, תרבותם וערכיהם של כלל התלמידים.
- על מנת לאפשר פלורליזם ומתן מענה לגיוון תרבותי ולקהילות ייחודיות, על תקצוב בתי הספר הציבוריים לכלול מקצועות חובה לפי תכנית הלימודים הממלכתית ושעות בחירה מתוקצבות שיאפשרו תכנים ייחודיים.
- יש להנהיג מדיניות תקצוב חינוך של רשויות מקומיות כך שרשויות חלשות יקבלו פיצוי ממשרד החינוך, בדומה למודל של מענקי האיזון: המדינה תפצה רשות מקומית ענייה על נחיתותה התקציבית מול רשויות מקומיות אחרות.
- יש לקבוע כי הבעלות על בתי ספר תהיה בעיקרה של המדינה, לרבות בתי הספר התיכוניים. בתי ספר בבעלות מוסדות ללא מטרות רווח יוכלו להמשיך לפעול על בסיס תקציב ציבורי, כאשר עלויות התפעול אינן באות על חשבון סל התקצוב לתלמיד. עקרונות שוויון ההזדמנויות - קרי איסור על מיון תלמידים, הנשרה וגביית תשלומי הורים, וכן עמידה בתכנית ליבה, יהוו תנאי להפעלתם. כמו כן יש לאסור הפעלת מוסדות חינוך על ידי גופים למטרות רווח.
- העסקת כל עובדי ההוראה במערכת החינוך תעשה על בסיס הסכמים קיבוציים, לרבות מורים המועסקים בפרויקטים ובתכניות משלימות. יש להנהיג העסקה ישירה של כל עובדי החינוך והשירותים בבתי-הספר.

בבליוגרפיה:

- איכילוב, אורית (עורכת), 2010. הפרטה ומסחור בחינוך הציבורי. תל אביב: רמות.
- אלמוג-ברקת גרניט ודן ענבר 2010. "של מי אתה, ילד? פתיחת אזורי הרישום בירושלים". בתוך: איכילוב, אורית (עורכת), הפרטה ומסחור בחינוך הציבורי. תל אביב: רמות.
- בן בסט אבי ומומי דהן. 2009. הכלכלה הפוליטית של הרשויות המקומיות. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- גל, גיוני ויוסף קטן. מדיניות חברתית בישראל, מגמות וסוגיות. ע"מ 131-148. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- דגן-בוזגלו נוגה. 2010. היבטים של הפרטה במערכת החינוך. תל אביב: מרכז אדוה.
- דהאן, יוסי. 2013. "המשפט בשירות ההפרטה- על אוטונומיה הורית ושוויון הזדמנויות". משפטים מג(3) ירושלים: האוניברסיטה העברית.
- דוידוב, גיא. "עובדי קבלן" בבית הספר. 2010. בתוך: איכילוב, אורית (עורכת). 2010. הפרטה ומסחור בחינוך הציבורי. תל אביב: רמות.
- וורגן, יובל. 2011. העסקת מורים במערכת החינוך: מעקב אחר תופעת העסקת מורים באמצעות גופים מתווכים. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- וינהבר, בת חן, בן-נון, רינת. ואיתן שיפמן. 2009. סקר מעורבות עמותות, קרנות ופילנתרופיה עסקית במערכת החינוך. דו"ח ממצאים. המכון ליזמות בחינוך, בית ברל.
- יוגב אברהם, לבנה עידית. ויריב פניגר. 2009. "סינגפור במקום כרכור? מבחני הישג בינלאומיים והגלובליזציה של הישגים החינוך". מגמות מו (תשס"ט) 337-355.
- יוגב, אברהם. 2007. "אידיאולוגיה, פדגוגיה ומדיניות החינוך בישראל". בתוך: אבירם, אורי, כהן, אריק ואילה קיסר. 1993. מעורבות של גורמים חיצוניים בבתי ספר בישראל: היקף התופעה, מאפיינים עיקריים וכיווני מחקר עתידיים: מחקר חלוץ. ירושלים: המכון לחקר מערכות חינוך.
- לוי-פאור, דוד, מושל, סמדר ומיכל שילה. 2009. הגרעון הרגולטורי של עידן ההפרטה, לקראת רפורמה רגולטורית בישראל? ירושלים: המרכז לצדק חברתי ע"ש יעקב חזן במכון ון ליר.
- מבקר המדינה. 2007. דו"ח ביקורת לשנת 2006 ולחשבונות שנת הכספים. 58. ע"מ 139-161. ירושלים.
- מבקר המדינה. מאי 2012. דוח ביקורת לשנת 2011 ולחשבונות שנת הכספים. 62. ע"מ 629-661. ירושלים.
- מיכאלי, ניר. 2008. "ביד נעלמה ובזרוע נטויה – היבטים פדגוגיים של הפרטת החינוך". מפנה. (אוקטובר).
- מיכאלי, ניר. 2013. "הפרטה והלאמה במערכת החינוך", בתוך הפרטה ורגולציה בישראל, יצחק גלנור ואמיר פז-פוקס – עורכים. ירושלים: מכון ון ליר.
- משרד החינוך, המינהל הפדגוגי. 5.7.2006. סיכום עבודת הצוות לקביעת קריטריונים לכניסת גופים מתערבים ופעילות המגזר השלישי במערכת החינוך. טיוטה.
- משרד החינוך, התרבות והספורט. ינואר 2009. תכנית לצמצום ושינוי מבנה משרד החינוך. מצגת.
- שטיין, אסף. 2010. "ללמוד מהעסק – לחנך את השוק: מדיניותו של משרד החינוך ביחס למעורבותם של גופים עסקיים בבית-הספר". בתוך: איכילוב, אורית (עורכת). 2010. הפרטה ומסחור בחינוך הציבורי. תל אביב: רמות.
- שיפר ורדה וגלית בינט. 2013. כיצד הפכו מורות ומורים בישראל למורי קבלן? העסקה לא ישירה של עובדי חינוך והוראה במערכת החינוך בישראל. המרכז לצדק חברתי ודמוקרטיה ע"ש יעקב חזן, ירושלים: מכון ון-ליר.
- שיפר ורדה, ברקוביץ יצחק, בר-יהודה שחר וגרניט אלמוג-ברקת. 2010. מעורבותם של ארגוני המגזר השלישי במערכת החינוך. נייר מדיניות. המרכז לחשיבה אסטרטגית בחינוך, סדרת מדיניות חינוך ופדגוגיה. ירושלים: מכון ון ליר. שיפר ורדה, ברקוביץ יצחק, בר-יהודה שחר וגרניט אלמוג-ברקת. 2010. מעורבותם של ארגוני המגזר השלישי במערכת החינוך. נייר מדיניות. המרכז לחשיבה אסטרטגית בחינוך, סדרת מדיניות חינוך ופדגוגיה. ירושלים: מכון ון ליר.